

Archeologicko-historická lokalizácia Kostola sv. Mikuláša vo Zvolene

MÁRIA LALÍKOVÁ – MARTIN MIŇO

Abstrakt: Zvolen bol v období stredoveku centrom hradskej fary. Ústredný Kostol sv. Mikuláša zanikol rozpadom hradskej farskej sústavy. Zvyšky jeho architektúry boli hľadané na Pustom Hrade, v Sliachi-Hájnikoch, ako aj v mieste farského Kostola sv. Alžbety. Koncom 60. rokov boli pri archeologickom výskume na nádvorí Zvolenského zámku nájdené torzá architektúry spreď polovice 14. storočia. Tieto boli neskôr interpretované ako pozostatky curia regis známej z písomných prameňov. Súčasťou komplexu je aj trojlodová bazilikálna stavba. Ide pravdepodobne o zaniknutý Kostol sv. Mikuláša.

Kľúčové slová: Zvolen – hradský kostol – curia regis – lokalizácia – revízna interpretácia.

Archeological-historical localization of the church of St. Nicholas, Zvolen

Abstract: In the Middle Ages, the town of Zvolen was the centre of the Zvolen castle parish. The central Church of St. Nicholas ceased to exist when the castle parish system came to an end. Traces of it been sought in Pustý Hrad, Sliach – Hájniky, as well as on the site of the parish Church of St. Elisabeth. In the late 1960's, architectural fragments dating from the period before the mid-14th century were revealed by archaeological excavations in the courtyard of the Zvolen chateau. These were later identified as remains of a curia regis documented in written sources. Part of the complex was a three-nave basilica, probably the lost Church of St. Nicholas.

Key words: Zvolen – castle church – curia regis – localization – interpretation revision.

Cieľom nášho príspevku je lokalizovať Kostol sv. Mikuláša vo Zvolene na základe historických a archeologických prameňov. Pre výskum lokalizácie tohto sakrálneho objektu je dôležitá skutočnosť, že jeho existencia je nám známa len z písomných a obrazového prameňa. Čo sa týka spracovania tejto problematiky, dodnes bola riešená len čiastkovo, zameraná prevažne na historickú a umelecko-vednú analýzu. Lokalizácia Kostola sv. Mikuláša vo Zvolene dodnes nebola spracovaná ako samostatný bádateľský zámer a priestor jej bol venovaný len v prácach zameraných na históriu regiónu Zvolen. Zaujímavá je skutočnosť, že starší autori vo svojich prácach tento kostol nespomínajú vôbec, pretože ho automaticky stotožňujú s dodnes existujúcim kostolom v Hájnikoch (Ipolyi 1876, 221–226; Bánik 1891, 17–18; Šmilauer 1932, 129; Balaša 1956, 15;), čo pravdepodobne spôsobila spomenutá Bánikova práca, ktorá je prvou po slovensky písanou prácou k dejinám Zvolena. V kapitole Chotárne listiny cituje metačnú listinu z roku 1263, v ktorej sa spomína zem Kostola sv. Mikuláša. Uvádza ju ako majetok hájnickej farnosti (Bánik 1891, 17–18). Prelomovou prácou pri lokalizácii Kostola sv. Mikuláša vo Zvolene by sme mohli označiť dielo Mikuláša Mišíka, ktorý ako prvý lokalizuje Kostol sv. Mikuláša a jednoznačne vyvracia jeho stotožňovanie s kostolom v Hájnikoch (Mišík 1976, 72–81). Medzi ostatné práce, ktoré lokalizujú Kostol sv. Mikuláša na základe historických prameňov, patrí diplomová práca Martina Chmelíka (Chmelík 1996, 23–33). Zaujímavým obrazovým prameňom, ktorý nám dokladá existenciu Kostola sv. Mikuláša, je jeden z transferov nástenných malieb zo starej katolíckej fary vo Zvolene, datovaných do obdobia druhej polovice 15. storočia. Popri sv. Alžbete, patrónke farského kostola, zachytávajú nástenné maľby aj postavu sv. Mikuláša, teda patróna hradskej fary (Lalíková 2006, 360).

Vznik hradských fár sa priamo viaže na celkový vývoj politickej správy v Uhorsku. Po začlenení nášho územia do Uhorského štátu vznikli na začiatku 11. storočia komitáty. Oblasť Zvolena patrila pod správu Hontu so sídlom na hradisku Hont a vytvárala komitátny obvod, ktorý už v tomto období disponoval vymedzeným stupňom samostatnosti (Steinhübel 2000, 20–24). Výhodná poloha Zvolena na križovatke obchodných ciest bola pravdepodobne jedným z dôvodov povýšenia Zvolena na stredisko kráľovských majetkov spravovaných

v komitáte. Nové územné usporiadanie po roku 1110 zmenilo komitátne aj diecézne hranice a došlo k prevodu starších komitátov pod novú správu (Steinhübel 2002, 406). V súpise majetkov a príjmov Bela III. (1184) sa spomína 72 komitátov a medzi nimi aj Zvolen, ktorého centrum bolo na hrade Zvolen (Maliniak 2004, 35). Komitáty v 11.–12. storočí spravovali rozsiahle územia a vývoj týchto správnych celkov sprevádzalo rozširovanie poľa pôsobnosti aj cirkevných inštitúcií. V období existencie komitátov sa vytvoril systém hradských fár s pôsobnosťou pre celé územie. Keďže spreď 13. storočia okrem krupinského Kostola sv. Petra nepoznáme žiadnu sakrálnu stavbu a ani jednu rehoľu, ktorá by spravovala kostol, vo Zvolenskom komitáte túto funkciu musela plniť fara sv. Mikuláša (Mišík 1976, 78).

Paradoxne, prvá zmienka o Kostole sv. Mikuláša vo Zvolenskom komitáte z roku 1263 sa stala predmetom pochybností o jeho lokalizácii. Listina Bela IV. z roku 1263, v ktorej panovník vracia hosťom zo Zvolena zem, ktorú im neoprávnene zabraľ v tom čase už mŕtvy zvolenský župan Miko, spomína pri vymedzovaní hranice tejto zeme medzi Kostola sv. Mikuláša: *terre sancti Nicolai* (Juck 1984, 147 č. 31). Z roku 1292 máme doloženého farára Petra, ktorý bol vykonávateľom poslednej vôle župana Imricha (Fejer 1830, 228–229), keďže listina uvádza len: „*Petrum plebanum de Zolum*“, môže ísť aj o farára mestského Kostola sv. Alžbety, ktorý bol postavený po udelení mestských výsad okolo polovice 13. storočia. Vzhľadom na prax, ktorá v tomto období používala termín Zvolen nielen pre mesto samotné, ale aj pre celý komitát, stretávame sa s týmto všeobecným označením aj u iných obcí, čo môže spôsobiť zámenu (Maliniak 2004, 41). Nemôžeme teda jednoznačne tvrdiť, že ide o zmienku o farárovi Kostola sv. Mikuláša. Rovnaká je aj zmienka v zriaďovacej listine ponickéj fary z roku 1310, ktorá spomína Petra „*plebano de Zolio*“ (Chmelík 1996, 29). Nie je však vylúčené, že ten istý Peter sa spomína v majetkovom spore oravských zemanov z roku 1316 ako „*Petri archidiaconi de Zolio*“ (Mišík 1976, 76), čo je zároveň prvou doloženou písomnou zmienkou o Zvolenskom archidiaconate a môže ísť o farára hradskej fary sv. Mikuláša. O tom, že farári Kostola sv. Mikuláša často plnili funkciu zvolenských archidiaconov, sa dočítame v listine z roku 1325, kde „*Magister Nicolaus archidiaconus de Zolio et rector capelle regie de eodem*“ (Dedek 1924, 65) riešil spor medzi istým zemanom a radvanským farárom. Túto listinu môžeme pri lokalizácii kostola považovať za kľúčovú a vrátime sa k nej pri analýze archeologického výskumu zámočského návršia. Register pápežských desiatkov z rokov 1332–1337 uvádza štyri zápisy o poplatkoch farára sv. Mikuláša Filipa za vakanciu benefícia rokov 1317–1320 (Theiner 1859, 217, 218, 234). Tieto poplatky však za neho platil farár Michal, ktorý bol farárom mestskej fary sv. Alžbety. Je pravdepodobné, že farári hradskej fary sa vo Zvolene nezdržovali a zastupoval ich mestský farár. Posledným známym farárom je farár Mikuláš, ktorý v roku 1402 odchádza na faru v Sučanoch (Palajová 1993, 184). Posledná písomná zmienka je uvedená v zozname fár pre pripravovanú cirkevnú synodu z roku 1516 (Melniková 1995, 132). Na trnavskú synodu v roku 1562 už pozvali len jedného zvolenského farára (Mišík 1968, 32).

Žiadny z vyššie spomínaných prameňov presnejšie neudáva polohu Kostola sv. Mikuláša. V doterajších prácach venovaných tejto problematike sa stretávame so štyrmi možnými variantmi lokalizácie kostola:

1. Na Pustom hrade;
2. Na mieste dnešného Kostola sv. Alžbety;
3. Na Sliachi, časť Hájniky;
4. Na návrší Zvolenského zámku.

Pustý hrad – Za možnosť lokalizácie kostola do tejto polohy hovorí jeho funkcia, teda predpokladané sídlo župy, ktorej úlohou bolo správne organizovať oblasť Zvolenskej župy. Nebolo by teda vylúčené, že mohol plniť aj funkciu cirkevného centra župnej správy, ako je tomu napríklad na Zemplínskom hrade, kde sa nachádzal Kostol sv. Juraja (Plaček–Bóna 2007, 332). Možnosť existencie Kostola sv. Mikuláša v areáli Pustého hradu nám už dlhoročný archeologický výskum dodnes nepotvrdil. V polohe tzv. Horný hrad nebol objavený žiadny

objekt, ktorý by mohol zodpovedať kostolu (Hanuliak 1992; 1993b; 1994; Hanuliak–Hunka 2000; Hanuliak–Šimkovic 1995; 1999). V polohe Dolný hrad zatiaľ archeologický výskum nepreběhol a z objektov, ktoré sú voľne viditeľné v teréne, dispozícia ani jedného nenasvedčuje, že by mohlo ísť o sakrálny objekt. Proti hovorí aj jediné zatiaľ publikované chronologické zaradenie dolného hradu na základe dispozície do obdobia začiatku 14. storočia (Menclová 1954, 11). Proti existencii kostola v areáli hradu hovorí aj samotná poloha, ktorá sa nachádza v neprístupnom teréne. Ak mal byť Kostol sv. Mikuláša centrom cirkevného života širokého okolia, jeho neprístupnosť by sťažila už aj tak jeho veľkú vzdialenosť od niektorých obcí, ktoré spadali do jeho obvodu.

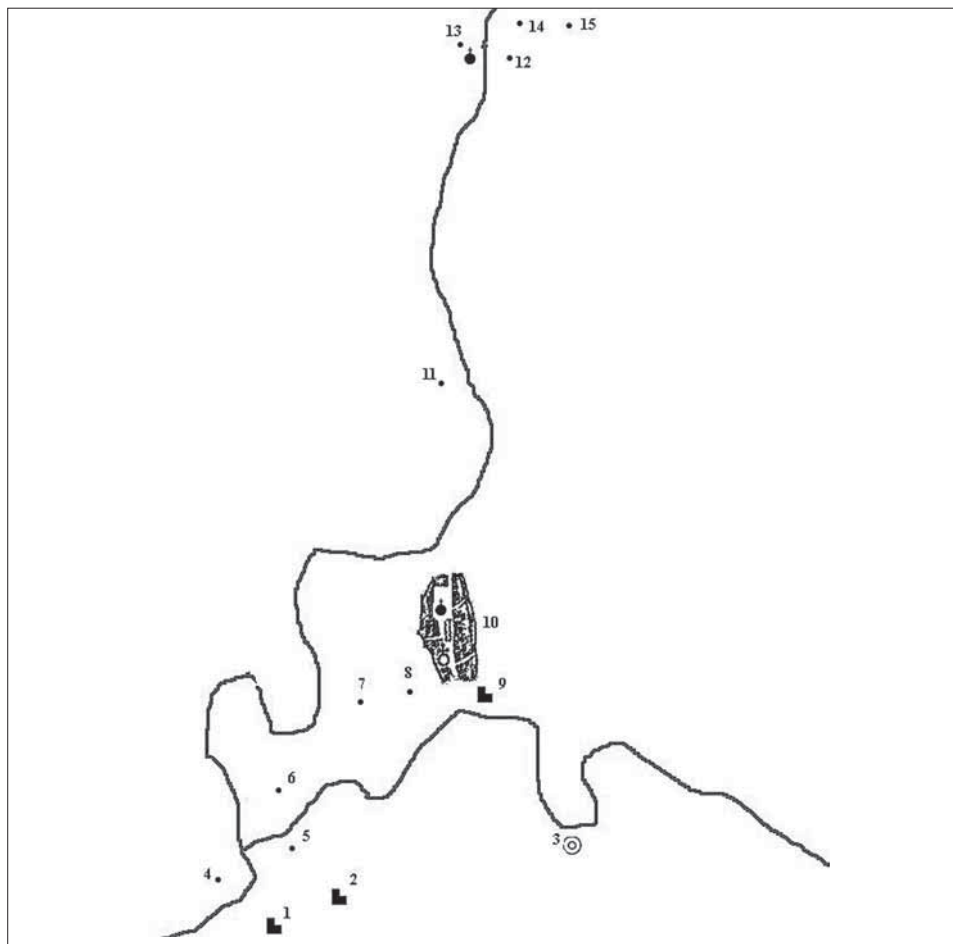
Dnešný Kostol sv. Alžbety – Za túto lokalitu by mohla hovoriť snáď len tradícia stavby kostolov na miestach starších sakrálnych objektov. Tento postup je však viac typický pre vrstvenie pohanských a kresťanských stavieb, nie kresťanských chrámov rôzneho významu (Lalíková 2004, 24). Rovnako nový archeologický výskum, ktorý prebieha v areáli Kostola sv. Alžbety, zatiaľ nepotvrdil tento predpoklad (Hanuliak–Ragač 2007, 140). Kostol sv. Alžbety bol postavený ako farský mestský kostol a nadväzoval na udelenie štatútu slobodného kráľovského mesta Zvolenu, ktorý zaručil Zvolenčanom slobodnú voľbu farára. Jeho vznik môžeme na základe architektonicko-historického výskumu datovať do obdobia polovice 13. storočia (Úradníček 1967), čomu nasvedčuje aj patrocínium (Hudák 1983, 23).

Okrem toho v štatútoch Ostrihomskej kapituly z roku 1397 sú vo Zvolene doložené dve exemptné fary – sv. Mikuláša a sv. Alžbety (Mišík 1976, 75). Z toho teda vyplýva, že existovali istý čas súčasne a mali odlišnú funkciu – hradského a farského kostola.

Kostol sv. Mikuláša v Hájnikoch – Zamieňanie Kostola sv. Mikuláša vo Zvolene s hájnickým kostolom súvisí v prvom rade s rovnakým patrocíniom. Kostol sv. Mikuláša v Hájnikoch na rozdiel od svojho menovca dodnes existuje. Skorý zánik zvolenského kostola, v rozmedzí rokov 1516–1562 spôsobil ich zámenu. V roku 1570, teda už v čase zániku farnosti sv. Mikuláša vo Zvolene, si nárokoval hájnický farár pri nástupe do funkcie na spomínanú zem, ktorá bola v tom období majetkom Zvolena, odvolávajúc sa na už spomínanú listinu z roku 1263 (Chmelík 1996, 24). Po vyšetrení celej situácie boli práva na tento majetok naďalej priznané Zvolenu. Niektorí autori dodnes stotožňujú zmienku z roku 1263 s hájnickým kostolom. Keď však zoberieme do úvahy stupeň rozvinutosti cirkevnej organizácie v tomto období, je to nepravdepodobné, dedinské fary začínajú vznikať až na začiatku 14. storočia, čo by v tomto prípade potvrdil aj architektonicko-historický výskum V. Mencla, ktorý datuje najstaršiu fázu kostola do obdobia rokov 1310 až 1320 (Mencl, nedat. Rkp.). V písomných prameňoch je fara v Hájnikoch doložená až v zozname fár z roku 1397: „*Archidioconus Zoliensis, habet sub se Parochos...Hajnyik...*“ (Péterffy 1742, 271). Ak by sme aj pripustili možnosť, že zmienka z roku 1263 hovorí o hájnickom kostole, nemôžeme ho stotožniť s tým zvolenským, keďže v neskorších prameňoch sa vyskytujú súběžne.

Kostol svätého Mikuláša sa nachádzal, vychádzajúc z vyššie spomenutých prameňov, vo Zvolene, prípadne v jeho užšom okolí. Keďže ide o hradský kostol, je logické, že bol budovaný v blízkosti správneho centra, na strategickom mieste a to ako z hľadiska sídelného, tak z hľadiska komunikačného, vzhľadom na patrocínium spájajúce sa s obchodom a diaľkovou komunikáciou. V južnej časti Zvolenskej kotliny sa od praveku nachádzali viaceré sídliskové aglomerácie či ekumény. Zo spomínaných sú pre lokalizáciu Kostola svätého Mikuláša dôležité dve (obr. 1). Ide o samotný Zvolen a dnešný Sliach, ktorý vznikol spojením osád Hájniky a Rybáre. V oboch miestach sa stretávame, ako už bolo spomenuté, s Kostolom svätého Mikuláša.

Načrtnime vývoj osídlenia v stredoveku, a to už od príchodu slovanského etnika na územie Zvolenskej kotliny až do obdobia, kedy je postavený vrcholnogotický kastelový hrad na hradnom návrší. V oblasti Rybár a Hájnik sa nám od 7. storočia ukazuje určitá

Obr. 1. Náčrt sídliskovej štruktúry v južnej časti Zvolenskej kotliny v období 7.–14. storočia: 1 – Pustý hrad – horný hrad, 2 – Pustý hrad – dolný hrad, 3 – Môťová-Priekopa, 4 – Pod Bralami, 5 – Haputka, 6 – Krivá púť, 7 – areál Technickej univerzity, 8 – roh Masarykovej a Štefánikovej, 9 – zámok Zvolen, 10 – historické jadro Zvolena, 11 – Sliach-Na Kút, 12 – Sliach-ul. MDŽ, 13 – Sliach-Hájniky, 14 – Sliach-Horné Zeme, 15 – Sliach-Pod Kozákom. Kresba M. Miňo.

Abb. 1. Skizze der Siedlungsstruktur im südlichen Teil des Altsohler (Zvolen) Beckens in der Zeit vom 7.–14. Jahrhundert: 1 – Pustý hrad (Wüste Burg) – Oberburg, 2 – Pustý hrad (Wüste Burg) – Unterburg, 3 – Mňťová-Priekopa (Matthiasdorf-Graben), 4 – Pod Bralami, 5 – Haputka, 6 – Krivá púť, 7 – Areal der Technischen Universität, 8 – Ecke Masaryková-und Štefániková-Str., 9 – Schloß Zvolen, 10 – historischer Kern von Zvolen, 11 – Sliach-Na Kút, 12 – Sliach-MDŽ-Str., 13 – Sliach-Hájniky, 14 – Sliach-Horné Zeme, 15 – Sliach-Pod Kozákom. Zeichnung M. Miňo.

sídlisková aglomerácia na oboch brehoch Hrona (Mácelová 1980a; 1980b; 1981; 1982; 1986; 1989; 1990; Mosný 1993, 99, Žebrák 1982, 310–312), ku ktorej sa v období vrcholného stredoveku viaže kostol v Hájnikoch stojaci približne v strede územia kráľovských rybárov a lesníkov. Južne odtiaľ sa vytvára podstatne silnejšia koncentrácia osídlenia v oblasti sútoku Hrona a Slatiny. Rozsah osídlenej plochy naznačuje určité ústredné sídlisko, ktorého formu a funkciu však vďaka neskoršej výstavbe poznáme len torzovite a nemôžeme ich spoľahlivo interpretovať (Balaša 1960, 79–86; Budinský–Krička 1981; Hanuliak 1993a; Mácelová 1984a; 1984b; 1990a; 1990b; 1991; 1992; 1993). Hlavná plocha tohto sídla pravdepodobne zaberala pravobrežnú terasu Slatiny od hradného návršia po dnešný areál Technickej univerzity, kde osídliteľnú plochu ohraničovali dodnes zachované mokriny sútokovej oblasti. Na tento sídliskový areál priestorovo nadväzuje v 13. storočí kráľovské mesto vo forme, ktorú si vo svojom jadre udržalo dodnes (k tomu pozri napr. Miklešová–Fillová–Plavcová–Miňo–Šichtová 2006, 47).

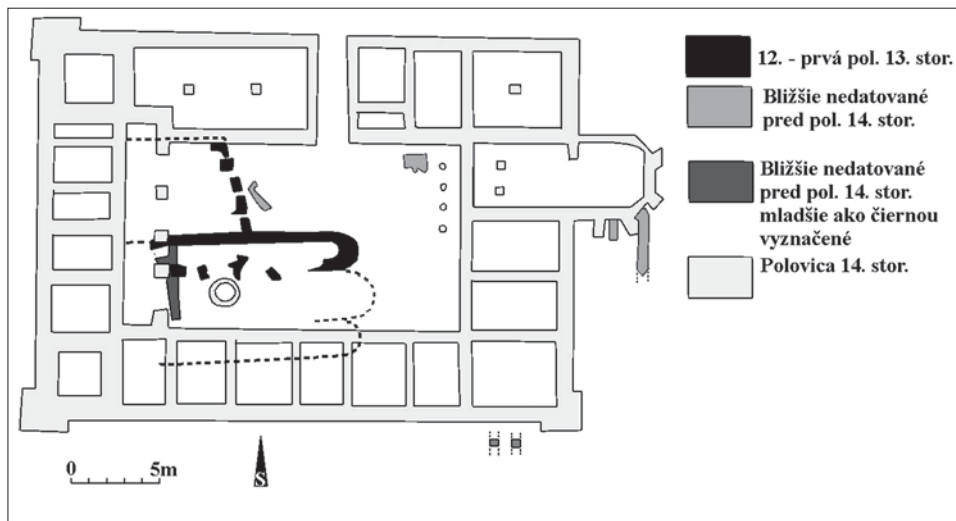
Obr. 2. Zvolenské hradné návršie, pohľad od východu z močarín okolo historického toku Slatiny. Foto M. Miňo.

Abb. 2. Zvolener Burghügel, Blick von Osten aus den Sümpfen um den historischen Flußlauf Slatina. Foto M. Miňo.

Priamo na sídliskovú koncentráciu, z ktorej sa vyvíjalo neskoršie mesto Zvolen, topograficky nadväzuje hradné návršie (obr. 2). Ide o miernu vyvýšeninu v priestore ohraničenom a chránenom tokom Slatiny, ako aj jej močariskami. Miesto má tradíciu osídlenia už v praveku, čo dokazujú ojedinelé nálezy z archeologického výskumu Š. Schönweitzovej–Tóthovej (Schönweitzová 1969, 162). Poloha má svojím georeliéfom veľmi blízko k polohe arpádovskej kúrie v Pástovciach (Polla–Slivka–Vallašek 1981, 361), z ktorej sa nám zachoval kostol alebo k polohe zemplínskeho hradiska, neskôr hradu, kde ležal tiež hradský kostol tamojšieho pánstva. Ide teda o typickú polohu v danom období, polohu, ktorá je určitým spôsobom výrazná, dominuje okoliu, avšak nie je exponovaná a je v podstate dobre prístupná z okolitých sídlisk.

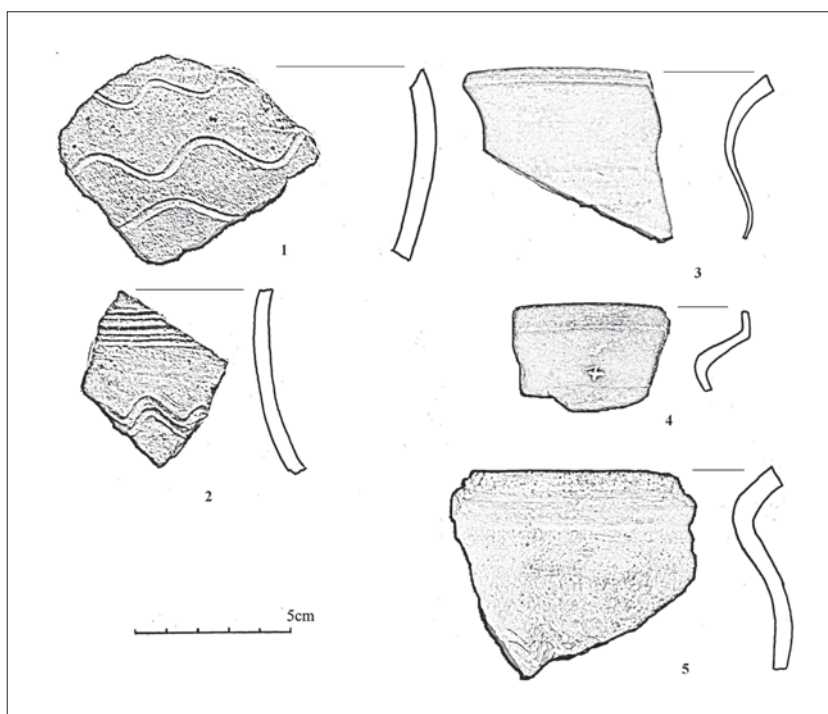
Po polovici 14. storočia na tejto polohe vznikol kráľovský hrad kastelového typu. Avšak na základe starších i novších archeologických výskumov je jednoznačné, že architektúra anjouovského obdobia vyrástla na mieste staršej stredovekej architektúry (obr. 3). Dobře známy archeologický výskum Š. Tóthovej priniesol doklady staršej architektúry, ktorá bola postupne a veľmi opatrne interpretovaná ako sakrálna architektúra vo forme trojloďovej bazilikálnej stavby s polkruhovými apsidami (napr. Šimkovic 2003, 587). Interpretácii pomohli aj nálezy ľudských kostí pri výstavbe inžinierskych sietí na vonkajšom nádvorí západne od tejto stavby. Na jej severnej strane sa nachádza pravouhlá prístavba, pravdepodobne palácovej funkcie. Vo východnom okraji nádvorja boli odkryté ďalšie fragmenty muriva, ktoré však svojou torzovitosťou nedávajú veľkú možnosť interpretácie (Schönweitzová 1969, 57–101; Schönweitzová–Tothová 1972, 259–275). Na tieto murivá snád nadväzuje S–J orientovaný múr evidovaný pri výskume A. Vallaška v priestore južne od sanktuária kaplnky (Vallašek 1983, 9–11; 1984, 219). V tejto časti boli pri rekonštrukcii sietí v 90. rokoch evidované nálezy ľudských pozostatkov (ľudské kosti uložené v Lesníckom a drevárskom múzeu vo Zvolene). So spomínanou architektúrou snád súvisia aj najnovšie evidované zvyšky architektúry južne od juhovýchodného nárožia kastelu (Miňo 2006).

Celý súbor torz architektúry je pravdepodobne pozostatkom v prameňoch spomínaného *domus regis*, či *curia regalis*. Priamu analógiu takéhoto komplexu vidí M. Šimkovic v náleze architektúry v maďarskom Dömösi (Šimkovic 2003, 587). Sakrálny objekt v rámci takýchto

Obr. 3. Pôdorys gotického kastela vo Zvolene z pol. 14. stor. so zaznačenými nálezmi staršej architektúry. Upravil a doplnil M. Miňo podľa Schönweitzová 1969.

Abb. 3. Grundriß des gotischen Castelllos in Zvolen aus der Mitte des 14. Jahrhunderts mit eingezeichneter älterer Architektur. Erstellt und ergänzt von M. Miňo nach Schönweitzová 1969.

Obr. 4. Najstarsia stredoveká keramika z vnútorného nádvorja kastela. Kresba M. Miňo.

Abb. 4. Älteste mittelalterliche Keramik aus dem Innenhof des Castelllos. Zeichnung M. Miňo.

areálov, ktoré máme na našom území doložené od roku 1075, je na základe výskumov funkčne analogických lokalít v stredoeurópskom priestore vždy ústredným prvkom spolu s palácovou stavbou (napr. Kouřil–Měřínský–Plaček 1994, 124; Kučera 1974, 57; Ruttkay 1999, 8–9). Príkladom pre dispozíciu takéhoto sídla *par excellence* je curia regis na Vyšehrade, ktorá vznikla v 12. storočí (Kašička–Nechvátal 1879, 97, obr. 1). Samozrejme, v prostredí Zvolena musíme rátať so značne ruralizovanou formou. Hľadať hradský kostol ako ústredný bod cirkevnej správy práve v takomto areáli sa zdá logické. R. Marsina (Marsina 1989, 796–797) pokladá Kostol sv. Mikuláša za kráľovskú kaplnku v rámci kráľovskej kúrie, vychádzajúc z listiny Bela IV. z 11. 9. 1246 (Fejer 1830, 156).

Datovať vznik zvolenského kráľovského dvorca, ako aj farského kostola v jeho areáli je zložité a v súčasnom stave výskumu lokality asi nemožné. Písomné pramene nám prvý raz spomínajú kráľovský dom až v roku 1246 ako už jestvujúci. Aký veľký časový úsek uplynul od jeho vzniku po prvú zachovanú zmienku, nám zatiaľ neobjasnili ani archeologické výskumy.

Z výskumu Š. Tóthovej pochádza, vzhľadom na fakt, že pôvodný terén dnešné centrálného nádvoría prešiel už v stredoveku terénnymi úpravami, len malý súbor keramických fragmentov z priehlbiny v podloží pri neskoršej gotickej studni a v jej zásype (Schönweitzová 1969, 57–62). Tento materiál zahŕňa v jednej vrstve pravekú i stredovekú keramiku. Najstaršie keramické nálezy z obdobia stredoveku z tohto súboru je možné datovať do 12.–13. storočia (obr. 4). Hoci tento materiál a vrstvu, z ktorej pochádza, nemožno priamo priradiť k zvyškom sakrálnej architektúry, pozitívne môžeme stanoviť, že priestor hradného návršia bol už v tomto období osídlený.

Z výskumu A. Vallaška pochádzajú len nálezy mladšieho dáta (Vallašek 1984, 219), rovnako ako z obhliadky pri rekonštrukcii havarovanej kanalizácie vykonanej autorom (Miňo 2006, 2). Možnosť skúmať nedotknutú kultúrnu vrstvu súvisiacu s obdobím, kedy tu jestvovala curia regalis, je snáď možné už len v priestore vonkajšieho nádvoría, najmä v jeho juhozápadnej časti. Ostatné plochy sú už definitívne preskúmané, prípadne zničené vedeniami inžinierskych sietí z obdobia socializmu.

Je tu ešte možnosť pokúsiť sa o datovanie samotnej architektúry na základe stavebnej dispozície. Architektúra bazilikálnej stavby na nádvorí Zvolenského zámku silne pripomína dispozíciu staršieho chrámu v kláštore benediktínov v Hronskom Beňadiku, o ktorom je písomná zmienka už z roku 1075 (napr. Marsina 1999, 7). Či zvolenský kostol môžeme datovať až takto ďaleko, je otázne, avšak táto dispozícia sa v prostredí Zvolenského komitátu uplatňuje pred rokom 1252. V roku 1252 vzniká kláštorný kostol v Kláštore pod Znievom. Je to prvý kostol v rámci Zvolenského komitátu, ktorý bol postavený v duchu tzv. Menclovej cisterciánsko-burgundskej gotiky, teda s pravouhlým presbitériom (Mencl 1969, 98). Všetky známe kostoly postavené v druhej polovici 13. storočia už nesú tento charakteristický znak (Pomfýová 2000, 46–47). Vychádzajúc z kontextu vývoja sakrálnej architektúry a dejín zvolenskej fary je pravdepodobné, že Kostol sv. Mikuláša vznikol niekedy v 12. storočí, najneskôr však pred polovicou 13. storočia, čomu by nasvedčoval aj charakter najstaršej keramiky z výskumu hradného návršia.

Niektorí autori spochybňujú nález zo zámockého nádvoría kvôli subtilite jeho murív. Vychádzajúc z publikovaných pôdorysov viacerých chrámov z predmetného a staršieho obdobia (napr.: Kostol sv. Michala v Nitre-Dražovciach, Kostol sv. Mikuláša v Levoči...) sa vyskytujú aj murivá o šírke 60 cm (Paulusová 1999, 51; Javorský 1999, 58). Zvolenský nález sa nevymyká z rámca týchto nálezov. Vzhľadom na fakt, že sa zachoval len spodný riadok základového muriva, nie je vylúčené, že šírka muriva hlavnej časti základu bola o čosi mohutnejšia.

Lokalizácii Kostola sv. Mikuláša vo Zvolene na miesto neskoršieho Zvolenského zámku nasvedčuje aj dochovanie jej patrocínia v tejto polohe.

Prvá písomná zmienka o Zvolenskom zámku pochádza z roku 1382, kedy tu Ľudovít Veľký predstavil poľským veľmožom svojho budúceho zaťa Žigmunda Luxemburského.

V tomto období už teda zámok musel byť dokončený, predpokladá sa, že kaplnka bola dokončená neskôr, na konci 14. storočia. Jej pôvodná podoba bola na tú dobu architektonickým unikátom, išlo o gotickú dvojpodlažnú dispozíciu, s dvoma samostatnými vchodmi, ktoré sa nám zachovali dodnes. Najstarším prameňom, v ktorom sa nám zachoval opis gotickej fázy kaplnky, je kanonická vizitácia archidiakona Bartokiho z roku 1657: „*V tomto zámku je prekrásna dvojpodlažná kaplnka. V dolnej možno celebrowať svätú omšu, v hornej je aj chór a kňazi si neprekážajú. Dva oltáre sú v nej. Väčší v hornej kaplnke postavený úcte sv. Štefana kráľa, v dolnej oltár konsekrovaný úcte Blahoslavenej Pane Márii. Ale celá kaplnka je dedikovaná svätému Mikulášovi biskupovi.*“ (Mišík 1976, 76). Vzhľadom na dedikáciu kaplnky a na základe listiny z roku 1325, v ktorej vystupuje farár Kostola sv. Mikuláša ako „*rector capelle regie*“ (Dedek 1924, 65). S opisom gotickej dispozície kaplnky sa neskôr stretávame aj u Mateja Bela, ktorý však patrocínium sv. Mikulášovi nespomína (Bel 1736, 488). Je pravdepodobné, že ustúpilo dnešnému patrónovi kaplnky, sv. Štefanovi. Aj na základe písomných prameňov sa teda môžeme domnievať, že pôvodný hradský Kostol sv. Mikuláša bol situovaný do priestoru dnešného zámockého návršia a jeho súčasťou bola kráľovská kúria, ktorá neskôr ustúpila Zvolenskému zámku a sakrálnu funkciu prebrala zámocká kaplnka.

Zvolen ako centrum komitátu bol aj centrom cirkevnej správy v regióne. Pre potreby farnosti slúžil hradský Kostol sv. Mikuláša, prvýkrát spomínaný v kontroverznej zmienke z roku 1263. Vzhľadom na spoločenskú situáciu v Uhorsku, nepriame písomné doklady, ráz odkrytej architektúry a charakter archeologických nálezov môžeme jeho vznik datovať do 12., najneskôr však prvej do polovice 13. storočia. Kostol stál, ako je to v danom období typické, v areáli územnosprávneho centra Zvolenského komitátu – kráľovskej kúrie – na hradnom návrší neskoršieho Zvolenského zámku s ideálnou polohou v strede väčšej sídliskovej aglomerácie s tradíciou od časnoslovenského obdobia.

K tisku doporučil doc. PhDr. Michal Slivka, CSc.

Literatúra

- BALAŠA, G., 1956: Príspevok k dejinám Zvolena. Bratislava.
– 1960: Praveké osídlenie stredného Slovenska. Martin.
BÁNIK, J., 1891: Slobodné kráľovské mesto Zvolen. Martin.
BEL, M., 1736: Notitia Hungariae novae historico geographica. Viennae.
BUDINSKÝ-KRÍČKA, V., 1978: Slovanské sídlisko v Sliachi Rybároch, AVANS 1977, 56–57.
– 1980: Slovanské sídliskové nálezy zo stredného Hrona, AVANS 1979, 55–56. Nitra.
– 1981: Nové nálezy zo Zvolena, AVANS 1980, 53–54.
DEDEK, L., 1924: Monumenta ecclesiae Strigoniensis III. Strigonii.
FEJER, G., 1830: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis IV/1. Budaë.
HANULIAK, V., 1993: Predstihový výskum Pustého Hradu pri Zvolene, AVANS 1992, 49–50.
– 1993a: Záchraná akcia v intraviláne Zvolena, AVANS 1992, 48–49.
– 1993b: Historicko-archeologický výskum Pustého hradu vo Zvolene, AH 18/93, 161–166.
– 1994: Archeologický výskum zvolenského komitátneho hradu (Výsledky po druhej výskumnej sezóne), AH 19, 207–214.
– 1998: Pustý hrad nad Zvolenom, Pamiatky a múzeá 1/1998, 14–19.
– 1999: Doklady hmotnej kultúry Starého Zvolena (Pustého hradu) od 12. do 17. storočia, AH 24, 351–361.
HANULIAK, V.–RAGÁČ, R., 2007: Archeologický výskum neznámej stredovekej architektúry v centre Zvolena, AH 32, 139–150.
HANULIAK, V.–ŠIMKOVIC, M., 1996: Záchraný a predstihový výskum Pustého hradu, AVANS 1995, 76–77.
– 1997: Dončov hrad a vrcholnostredoveké refúgium nad Zvolenom, AH 22, 161–168.
HANULIAK, V.–HUNKA, J., 2000: Poklad mincí z Pustého hradu pri Zvolene, AH 25, 359–367.
HUDÁK, J., 1983: Patrocínia na Slovensku (Súpis a historický vývin). Interná tlač Umenovedného ústavu Slovenskej akadémie vied. Bratislava.
CHMELÍK, M., 1996: Najstaršie dejiny Zvolena, diplomová práca uložená na Katedre dejín a archívnictva FF PJŠ Prešov. Prešov.
IPOLYI, A., 1876: Schematismus dioecesis Neosoliensis. Neosolii.

- JUCK, L., 1984: Výsady miest a mestečiek na Slovensku (1238–1350) I. Bratislava.
- KAŠIČKA, F.–NECHVÁTAL, B., 1979: K problematike – CURIA REGIS – na Vyšehradě, AH 4, 95–103.
- KOUŘIL, P.–MĚŘÍNSKÝ, Z.–PLAČEK, M., 1994: Opevněná sídla na Moravě a ve Slezku. Vznik vývoj, význam, funkce, současný stav a perspektivy dalšího výzkumu, AH 19, Brno, 122–134.
- KUČERA, M., 1974: Slovensko po páde Veľkej Moravy. Bratislava.
- LALÍKOVÁ, M., 2004: Pohanské prežitky v kresťanstve, diplomová práca uložená na Katedre histórie FHV UMB Banská Bystrica. Banská Bystrica.
- 2006: Svätá Alžbeta a svätý Mikuláš v ikonografii (na transferoch nástenných malieb zo starej zvolenskej fary). In: Svätec a jeho funkcie v spoločnosti, R. Kožliak, J. Nemeš (eds.), 355–368. Banská Bystrica.
- MÁČELOVÁ, M., 1980: Slovánske sídlisko v Sliachi-Rybároch, AVANS 1978, 171–172.
- 1980: Výskum slovánskeho sídliska v Sliachi-Rybároch, AVANS 1979, 137–140.
- 1981: Archeologický výskum v Sliachi-Rybároch, AVANS 1980, 171–172.
- 1982: Slovánske sídliská v Sliachi, Horných Zemiach v okrese Zvolen, Stredné Slovensko 2, 320–344.
- 1987: Ukončenie výskumu dvoch slovánskych sídlisk v Sliachi, AVANS 1986, 69–70.
- 1989: Praveké a včasnohistorické osídlenie Horného Pohronia. In: Z histórie a súčasnosti Banskobystrického okresu, 21–30. Martin.
- 1989: Príspevok k stredovekému osídleniu Zvolena, AH 14, 171–180.
- 1990: Slovánske sídliská v Sliachi, okres Zvolen, Stredné Slovensko 9, 320–344.
- 1990a: Slovánske osídlenie Zvolenskej kotliny, Vlastivedný časopis 39, 17–20.
- 1990b: Prvá sezóna výskumu hradiska Priekopa vo Zvolene, AVANS 1988, 107.
- 1991: Druhá sezóna výskumu hradiska Priekopa vo Zvolene, AVANS 1989, 62–63.
- 1992: Tretia sezóna výskumu hradiska Priekopa vo Zvolene, AVANS 1990, 73.
- 1993: K počiatkom osídlenia Zvolena v stredoveku, AH 18, 69–74.
- MALINIÁK, P., 2004: Miesto a postavenie Zvolenskej župy v systéme hornouhorských žúp v stredoveku, rigorózna práca uložená na Katedre histórie FHV UMB Banská Bystrica. Banská Bystrica.
- MARSINA, R., 1989: K najstarším dejinám Zvolena, Historický časopis 6, 785–806.
- MELNIKOVÁ, M., 1995: O stave cirkevnej organizácie na Slovensku začiatkom 16. storočia, Slovenská archivistika 2, 112–148.
- MENCL, V., nedat.: Obhliadkový výskum Kostola sv. Mikuláša v Hájnikoch, rkp. v archíve PÚ SR, Z 3702.
- MENCLOVÁ, D., 1954: Hrad Zvolen. Bratislava.
- MIKLEŠOVÁ, V.–FILLOVÁ, L.–PLAVCOVÁ, T.–MIŇO, M.–ŠICHTOVÁ, M., 2006: Pamiatková zóna Zvolen. Urbanisticko-historický výskum územia, rkp. v KPÚ Banská Bystrica.
- MIŇO, M., 2006: Správa z obhliadky výkopov Zvolen zámok, rkp. v KPÚ Banská Bystrica.
- MIŠÍK, M., 1968: K otázkam osídlenia Zvolena, Historický zborník Banskobystrického kraja 4, 16–39.
- 1976: Vznik a funkcia fár na území banskobystrického biskupstva. Strojopis. Banská Bystrica.
- MOSNÝ, P., 1995: Prieskum v okresoch Banská Bystrica a Zvolen, AVANS 1993, 99.
- PALAJOVÁ, M., 1993: Dejiny rímskokatolíckej cirkvi. In: Zvolen – monografia k 750. výročiu obnovenia mestských práv, V. Vaníková (ed.), 284–286. Martin.
- PLAČEK, M.–BÓNA, M., 2007: Encyklopédia slovánskych hradov. Bratislava.
- PÉTERFFY, C., 1742: Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae In regno Hungariae. Posonii.
- POLLA, B.–SLIVKA, M.–VALLAŠEK, A., 1981: K problematike výskumu hradov a hrádok na Slovensku, AH 6, 361–405.
- RUTTKAY, A., 1999: Feudálne sídla na Slovensku do polovice 13. storočia, Pamiatky a múzea 2, 8–9.
- SCHÖNWEITZOVÁ, Š., 1969: Správa o záchrannom archeologickom výskume vo Zvolene na objekte Zvolen zámok, v rokoch 1966, 1967 a 1968, rkp. Bratislava.
- SCHÖNWEITZOVÁ-TÓTHOVÁ, Š., 1972: Archeologický výskum v areáli Zvolenského zámku, Monumentorum tutela 8, 253–275.
- STEINHÜBEL, J., 2000: Uhorské kráľovstvo a Nitrianske kniežatstvo za vlády Štefana, Historický časopis 1, 3–34.
- 2002: Zánik Nitrianskeho kniežatstva, Historický časopis 3, 385–406.
- ŠIMKOVIČ, M., 2003: Opevněné sídla. In: Gotika, D. Buran (ed.), 575–605. Bratislava.
- ŠMILAUER, V., 1932: Vodopis starého Uhorska. Bratislava–Praha.
- THEINER, A., 1859: Vetera Monumenta Historica Hungarum sacrum illustrantia. Romae.
- ÚRADNÍČEK, V., 1967: Zvolen rím.-kat. farský kostol, 1. etapa reštaurátorského výskumu, Banská Bystrica, rkp. v KPÚ Banská Bystrica, R169.
- VALLAŠEK, A., 1984: Výskum na Zvolenskom zámku. In: Archeologické výskumy a nálezky na Slovensku v roku 1983, 219–220. Nitra.
- ŽEBRÁK, P., 1982: Predbežné výsledky záchranného výskumu v okolí Zvolena, AVANS 1981, 310–312.

Archäologisch-historische Lokalisierung der St.-Nikolaus-Kirche in Zvolen (Altsohl)

In den Reihen der Fachöffentlichkeit wird bereits seit längerem eine Diskussion über die Lokalisierung der Burgkirche St. Nikolaus in Zvolen (Altsohl) geführt. Die am meisten verbreiteten Ansichten sind, daß sich die Kirche auf dem Areal von Pustý Hrad (Wüste Burg) an der Stelle der St.-Elisabeth-Kirche in Zvolen befindet, daß es sich um die Nikolauskirche von Hájniky (Stadtteil des Thermalbades Sliač) handelt, oder sie wird mit den Funden des Torsos einer Sakralarchitektur auf dem Areal von Schloß Zvolen in Verbindung gebracht. Für die Lokalisierung der Kirche haben wir sowohl die schriftlichen Quellen analysiert, als auch die Methode der Landschaftsarchäologie herangezogen, mit welcher wir versucht haben, den wahrscheinlichsten Ort für den Bau einer Kirche dieser Funktion zu bestimmen, bzw. unwahrscheinliche Möglichkeiten auszuschließen.

Die erste schriftliche Erwähnung der Kirche stammt aus dem Jahr 1263, wobei es sich jedoch um eine kontroverse Urkunde handelt. Die Kirche war (auf den damaligen Gewohnheiten und auf den schriftlichen Quellen basierend) wahrscheinlich Bestandteil einer königlichen Kurie. Laut einer Erwähnung in einer Urkunde von Bela IV habe diese bereits 1246 existiert und auch eine königliche Kapelle gehabt.

In den sechziger Jahren wurde auf dem Areal des Schlosses eine umfangreiche archäologische Grabung durchgeführt, in deren Rahmen Torsi einer sakralen als auch profanen Architektur freigelegt wurden. Spätere Grabungen haben den Umfang der älteren Architektur, die aus der Zeit vor dem Bau des Castellos Mitte des 14. Jahrhunderts stammt, noch ergänzt. Nach und nach wurde diese Architektur mit der oben erwähnten *Curia regis* identifiziert. Deshalb ist es wahrscheinlich, daß es sich bei dem dreischiffigen Sakralbau auf dem Hof des Schlosses um die in jener Urkunde Belas IV. aufgeführten Kapelle handelt. In diesem Fall kann man voraussetzen, daß dieser Bau die Aufgabe einer Burgkirche erfüllte. Die Entstehung der Kirche kann nur ungefähr datiert werden, aufgrund indirekter Indizien in die Spanne vom 12. bis zur ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts. Ihr physischer Untergang wird mit dem Bau des Castellos in Verbindung gebracht. Funktion und Patrozinium gingen jedoch auf die neu errichtete Schloßkapelle über. Die Pfarrei St. Nikolaus als Institution verschwand in der Zeit zwischen den Jahren 1516 und 1562.

Übersetzung: Bernd Magar